

Revolver és vasvilla

Kisvárosi médiarítusok (Magyarkanizsa, 1909–1914)

„Nem számít, a médiakutatók és a hírlapírók mennyit perlekednek miatta, az emberek szeretik a botrányt. A botrányok eladják az újságot, a tévé elé szögezik az embert, és folyamatosan okot adnak a beszélgetésre.”

(S. Elizabeth Bird)

„Ne félj a tévedéstől – lehet, hogy az olvasóid imádni fogják.”

(William Randolph Hearst, a szenzációsajtó egyik atyja, akiről Orson Welles az *Aranypolgárt* mintázta)

Vérfertőzés, öngyilkosság, elmebaj. Ha ezek a szavak egy dolgozat iniciáléi, szerzője könnyen keveredhet abba a gyanúba, hogy olcsó és kényelmes útját választotta az olvasói figyelem felkeltésének: alantas módon az elemi szenzációéhségre apellál. Holott joggal számíthat rá, hogy nemcsak e szándékát találják sértőnek, hanem már a feltételezést is, miszerint a történelem iránt professzionálisan érdeklődő közönség lebilincselőnek találja az efféle témák feldolgozását. A sajtó által történetté szőtt botrányok, pletykák és szenzációk elutasítását hangoztató, kritikusnak mondott attitűd épp olyan közismert és általános, mint irányukban tanúsított mohó érdeklődés. Gondoljunk csak bele, hányszor hallottuk vagy mondtuk: „A metrón véletlenül beleolvastam a mellettem ülő Blikkjébe, és...”, vagy gondoljuk talán e pillanatban is, hogy „én ugyan ilyet soha”. Ez a hárító és távolságtartást kifejező gesztus egyrészt megmenekít attól, hogy a szenzációéhségként emlegetett érdeklődés mélyére tekintsünk; másrészt maga is kiválóan illusztrálja a szekuláris rítusok természetét: egyszerű, ösztönös, könnyen megmagyarázható cselekedet, társadalmi jelentését (funkcióját) azonban csak az adott kultúra összefüggéseibe ágyazva tárhatjuk föl és deríthetjük ki, hogy kritikus és emelkedett hozzáállásunk a bulvárhírekhez sem egyéb, mint egy közösség- és normafenntartó, purifikációs rítus.

A bulvárhírek (vagy ahogy az angolszász szakirodalom nevezi: tabloidok¹), mindamelllett, hogy létezésük is botránynak számít az ún. magaskultúra mércéi szerint, a történeti források körében remekül helytállnak. Ezt a tényt már számos történész felfedezte², és a bulvár nyújtotta lehetőségeket a múlt rekonstruálására többféleképpen ki is aknázták, habár a teoretikus jellegű irodalmat továbbra is főként a kortárs médiabotránynok ihletik. A jelen dolgozat célja, hogy ötvözve néhány, bulvárhírek vizsgálatából fakadó elméleti tanulságot, bepillantást nyerhessünk az egykori Bács-Bodrog megye egy városkájának, *MagyarKanizsának* az erkölcsi törvénykönyvébe, az első világháborút megelőző évek időszakában. E művelet során abból a kérdésből indulunk ki, hogy a helyi hetilapban közölt, bulvárnak minősíthető hírek *a)* a városi társadalom mely aspektusát képviselhetik; *b)* miféle társadalomképet vázolnak fel; *c)* milyen narratív szabályszerűségeket tükröznek, és végül *d)* a helyi erkölcsi normákat hogyan erősítik meg vagy írják át – illetve, hogy van-e egyáltalán értelme ilyesfajta kérdéseket föltenni.

A vizsgálat elméleti keretei

Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, mi az, amit vizsgálódásunk során forrásnak tekintünk. Nos: azokat a *Kanizsai Újság* címet viselő, helyi sajtóorgánumban megjelent szövegeket, amelyek eleget tesznek a modern szakirodalom által *médiabotrány* néven emlegetett jelenség kritériumainak. „Médiabotrány akkor születik, amikor a társadalmi közösség idealizált, uralkodó erkölcsi előírásait megszegő vagy sárba tipró egyéni cselekedeteket a média nyilvánossá teszi, történeté alakítja. Mindez az ideológiai-kulturális korlátokat felbomlasztó és megváltoztató következmények sorával jár.”³ Bármennyire nagy horderejűnek és 21. századnak hangzik is a médiabotrány kifejezés, a vele a fentiekben jelölt tartalmat akár egy szerencsétlen balesetről beszámoló apró bulvárhír is megtestesítheti. A forrásul szolgáló eseményekhez ugyanis épp normasértő sajátosságuk rendel hírértéket, pontosabban az a gesztus, amely normasértő eseménnyé avatja a „magánérvényű” esetek meghatározott csoportját.

¹ A tabloid elnevezés az amerikai szenzációsajtó 1830-as évekre tehető hőskorából származik: a New York Sun újdonságnak számító formátuma nyomán terjedt el a bulvárhírek szinonimájaként. (Vö. <http://home.snu.edu/~dwilliam/f97/projects/tabloid/begin.html>)

² Néhány, a jelen dolgozatban tárgyalt időszakhoz közelebbi feldolgozás: Dunlop, M. H., *Gilded City – Scandal and Sensation in Turn-of-the-Century New York*, 2000; Garrigan, K. O. (szerk.), *Victorian scandals: representations of gender and class*, 1992.

³ Lull–Hinerman, 1997, 3.

A botrány ugyanis nem pusztán valamiféle perverz kíváncsiság kielégítésére kreált médiaesemény, hanem válasz egy alapvető *társadalmi szükségletre*. A társadalomtudományoknak az előbbi megállapítást igazoló érdeklődése a botrányok iránt azzal a megkülönböztetett figyelemmel van összefüggésben, amely az utóbbi évtizedekben a tömegmédiá funkcionális jelentőségére irányult. A bulvárhírek különösen azon értelmezési mezőben játszanak kiemelkedő szerepet, mely szerint „a tömegmédiá értékes feladatot teljesít az erkölcsi dilemmák nyilvánossá tételében, és a nyilvánosság felfokozott érdeklődése az egészséges részvétel jeleként értelmezhető”.⁴ A médiabotrányok tehát a nyilvánvalónál összetettebb kapcsolatba hozhatók az erkölcsi normákkal. Arra a kérdésre viszont, hogy mi is ennek a kapcsolatnak a lényege, a botrányok hogyan viszonyulnak a társadalom erkölcsi kódexéhez, több válasz is adható. *John B. Thompson* a politikai botrányokról írott munkájában a következő módon tipologizálja a botrányértelmezéseket: *trivializációs* (habermasi modell) – a magánszféra eseményeit tematizáló hírek megfosztják a társadalmi nyilvánosságot kritikai és racionális jellegétől, azaz lealacsonyítják; *szubverzív* – a bulvár a „nép” lázadása az uralkodó normák ellen, a média karnevalizációja; *bourdieu-i modell* – a médiabotrány a szimbolikus tőke elleni, annak újraelosztására törvő támadás megtestesülése (Thompson maga ezt az értelmezést alkalmazza); végül, de nem utolsósorban a médiabotrányok és a társadalmi szabálykönyvek relációját *funkcionalista* módon is értelmezhetjük, egy ún. szekuláris rítust látva artikulálódni a szenzációsajtóban.⁵

Amennyiben a századfordulós Magyarokanizsa közösségében működő erkölcsi normák iránt érdeklődünk, a botránynak különösképpen az utóbbi interpretációja válhat hasznunkra. A *szakrális rítusok* elgondolása a társadalmi cselekvés szimbolikus aspektusait tárgyaló társadalomelmélet eredménye – az effajta, *neodurkheimi kulturális szociológiának* is nevezett társadalomelmélet pedig annak a „kulturális fordulatként” elhíresült paradigmának a gyümölcse, amelyből a szimbolikus, rítusközpontú megközelítés iránt ugyancsak látványosan érzékeny *új kultúrtörténet* is sarjadt. A kulturális szociológia arra a durkheimi tételre alapoz, amely szerint „a vallásos rítusban megnyilvánuló szimbolikus cselekedeteket és a vallásos történetekben megnyilvánuló szimbolikus magyarázatot kell a kultúra általános modelljének tekinteni. Olyannak, amely valamilyen módon szekuláris körülmények között is meghatározza a modern ember viselkedését és gondolkodását a társadalom értelmezésében, az események tapasztalati ítéelésében és gyakorlati átalakításában egyaránt”.⁶ A szekuláris rítusok „világiassága” abból fakad, hogy nem Isten és

⁴ Császi, 2002, 32., John Stevenst idézve.

⁵ Uo. 43–45.

⁶ Császi, 2001, 8.

Sátán dichotómiája köré rendeződnek, hanem a Jó és a Rossz pólusaira függesztett tekintettel osztják fel újra és újra a világot, a társadalmat és mindazt, ami társadalmi.

Ebben a felfogásban a tabloid-csatornákon folytatott társadalmi kommunikáció olyan *szertartás*, melynek során a közös, implicit morális-ideologikus kódex egy paragrafusának megsértéséről folyik nyilvános diskurzus. Midőn a vallásos háttérű erkölcsi közbeszéd elhalványult, a botrányokat témaként felkínáló média azon kevés szintér egyike lett, amelyek helyet biztosítanak a normákat egyszerre ismétlő és átformáló rituális társalgásnak. A bulvártörténetek szertartásos mivoltát az is bizonyítja, hogy az őket tárgyaló diskurzusnak megszabott rendje van. Ez a rend a *társadalmi drámákat* szakaszokra osztó Turner-féle elképzelés fogalmaival írható le leginkább, mint a *törés* (amikor a normát veszélyeztető esemény a nyilvános beszéd tárgyává válik), a *krízis* (amikor az ellentétek és ítéletek nyíltan napvilágra kerülnek, a diskurzus pedig kiszélesül), a *helyreállítás* (amikor valamilyen, akár csak egy javaslattal, jó tanáccsal, akár büntetőjogi eljárással eljutunk a rendet újjáalkotó áldozatig) és végül az *egyesítés vagy elkülönítés* (amikor a dráma lezárul, és az általa okozott törés megszűnik, vagy végleges marad) fázisainak egymást követő sora.⁷

Kérdés természetesen, hogy miként érvényesül ez a rend azokban a kurta történetekben, amelyek nem dagadnak sem világ-, sem országos méretűvé, csupán egy percre kavargják fel a közösség erkölcsi szabályrendszerének állóvizét, a sajtó pedig mindössze egy-két bekezdésnyi helyet tart fenn a számukra. Ez a kérdés jelen esetben annál is fontosabb, mivel azok a hírek, amelyek segítségével a következőkben kitapintani szeretnénk a kisvárosi normakódexének körvonalait, leginkább ebbe a típusba sorolhatók. A rövide szabott bulvárhírek azonban a társadalom és a társadalmi rend fenntartása szempontjából nem kevésbé fontosak, mint egy heteken át dagadó média-botrány, és működésükre nézve, ahogyan *John Langer* hangsúlyozza, mit sem különböznek: a „tűzesetek, balesetek, árvizek, tornádók, bűnügyi híradások, hírességekről szóló botránykrónikák” jelentősége nem kisebb, mert „ugyanúgy a társadalmi drámák ritualizációját – szimbolikus stilizációját és megkettőzését – láthatjuk bennük, mint a kivételes jelentőségű médiarituálékban. Ahogyan a kivételes eseményeknél, itt is a társadalmi drámákat játsszák újra egy absztraktabb szinten, a normák és az értékek szintjén”.⁸

Összegezve: a következőkben felvázolandó áttekintést arról az erkölcsi szabálykönyvről, amely a *Kanizsai Újság* bulvárhíreiben rituálisan megképződik, egy, a kultúrát szimbolikus cselekvések együtteseként értő interpretá-

⁷ Ettema, 1997, 459.

⁸ Császi, 2001b, 14.

ciós hagyomány teszi lehetővé. Ez a hagyomány a médiát a modern kultúra centrumának tekinti, amelyben a tabloidok fontos közösségfenntartó és építő szereppel bírnak. Tehát ha egy társadalom erkölcsi szabályzatát igyekszünk tetten érni, azokat a bennfoglaló, de inkább kirekesztő kereteket, amelyek egykor lehetővé tették a gyakran súrlódó és szemben álló csoportok egymás mellett élését, miközben együvé is kovácsolták őket, akkor gyümölcsöző lehet az egykorú sajtó bulvárhíreihez fordulnunk tudásért.

A rejtőzködő elbeszélő: ahonnan a *Kanizsai Újság* látta

A *Kanizsai Újság* egy olyan közösség évekig egyetlen sajtóorgánuma volt, amely a szóban forgó hetilap indulásával egy időben emelkedett magasabb közigazgatási fokra: az 1908. március 12-én kelt 10 018-as számú belügyminiszteri rendeletnek megfelelően 1909. január 1-jétől rendezett tanácsú várossá avanszált Magyarkanizsa⁹ az alföldi mezővárosok tipikus jellegzetességeit mutatta – és itt akár szórol szóra idézhetnénk *Gyáni Gábortól* mindazt, amit a dualizmus kori Hódmezővásárhelyről ír: a városmagot és az urbanizált belső övezetet itt is „falusias településgyűrű övezte”, majd „a városmagtól eltávolodva mind rusztikusabb jelleget ölt ez az övezet”, vagyis egy meglehetősen kiterjedt tanyavilág csatlakozott a városhoz.¹⁰ Nemcsak területileg, de a lakosság foglalkozási megoszlását tekintve sem találunk a szimmetria jegyeire. Az 1910-es népszámlálás 17 018 lakost talált a városban, amelyeknek csak valamivel több mint fele élt magában a városban. A polgárok elsősorban nagy százaléka magyar anyanyelvű és katolikus; számbelileg a 396 fős szerb közösség alkotta a legjelentősebb nemzeti kisebbségi csoportot. Amit az érdekek, normák és ideológiák feltérképezéséhez különösen fontos számba vennünk, az a már emlegetett foglalkozás- és életmódbeli megoszlás. A népszámlálás őstermelő kategóriájába a lakosság 66%-a fért bele, iparral 14,7%-uk foglalkozott, kereskedelemmel-hittel 2,4%, a közlekedésben 1,6% tevékenykedett, közszolgáltatásban és szabadfoglalkozásuként 3%, a védőerőnél (azaz itt a rendőrség kötelékében) 0,1%, napszámosként 6,4%, házi cselédként 1,7%, az „egyéb” kategóriába pedig 4%-ot soroltak. A földbirtokosok közül mindössze 13 személy vagy testület birtokainak a nagysága haladta meg a 100 holdat.¹¹

A város mutatóinak többsége (a virilislista, az infrastrukturális jegyek, a hitelélet és az ipar sajátosságai), de a narratív források (a közgyűlési jegy-

⁹ ZTL 1908, 197. A város nevééről érdemes elmondani, hogy csupán 1902-től Magyarkanizsa, a korábbi dokumentumokban (sőt, zavarba ejtő módon olykor a későbbiekben is) Ó-kanizsa néven szerepel.

¹⁰ Gyáni, 1995, 182.

¹¹ Vö. Thirring, 1912.

zőkönyvek és a sajtó) is mind arra utalnak, hogy Magyarkanizsa alapvetően *agrártelepülés* volt, egy rendezett tanácsú óriásfalu, ahol az adminisztratív irányítás a vezető értelmiségi réteg kezében volt ugyan, de a hatalomért mindennap keményen meg kellett küzdeniük a helyi viszonylatban kiterjedt földbirtokokat, nyájakat, csordákat és kondákat birtokló, öntudatos gazdákkal. Ráadásul az utóbbiak mintegy „keresztapa”-szervezetben léphettek fel: apák és fiúk, sógorok és komák „egységfrontja” állt szemben olykor a szinte kizárólag osztályon belül, ezért gyakran vidékre házasodó közszolgák kicsiny, anyagilag erőtlen, de ehhez képest hangos csoportjával. E két pólus alatt, mögött azonban még ott szorongott a politikai hatalomból nagyrészt kizárt kispénzűek és vagyontalanok, szűk hatókörben önállóak és alárendeltek relatíve egész tömege: iparosok, kereskedők, napszámosok, cselédek, valóban kis gazdák és gyári munkások.

A *Kanizsai Újság* e számos határvonallal szabdaltságot képviselő médiumként lépett a nyilvánosság porondjára 1908-ban. Mivel az első évfolyamhoz eddig nem sikerült hozzáférnünk, a lap ars poeticáját egy későbbi számból idézzük: „Azoknak, akik a személyeskedéstől félték, bebizonyítottuk, hogy lapunk nem vidéki kisvárosi ízű, soha nem törődünk, de nem is fogunk a jövőben sem egyes emberek dolgaival törődni, – a személyeskedésnek lapunk hasábjain helye nem volt eddig, de ezután sem lesz. Mi kizárólag a közügyeknek élünk és ennek kívánjuk jövőbeni munkásságunkat is szentelni [...], az újság ilyen kis városban egy áldozatok árán fenntartott vállalat, amelyet támogatni minden úriembernek feltétlen kötelessége. Azoknak, kik Magyarkanizsát nem tartják még elég érettnek arra, hogy lapja legyen, városunk iránti jó érzésből nem adunk e helyen feleletet, mert már talán ők is másként gondolkoznak.” (1910. január 2.)

Tehát zászlóra tűzött céljait tekintve egy közéleti hetilapról van szó. Vezércikkei szinte kizárólag a közgyűlésre és a tanácsra korlátozódó helyi politikai elit akcióból gyúrnak történeteket, gyakran valóban kritikus éllel fogalmazva. Ez a tény ugyanakkor el is árulja, hogy a lap általában névtelenségbe burkolózó újságírója milyen reduktívan értelmezi a közösséget. Ha az újságnak mind a négy oldalát (tulajdonképpen hármát, mivel az utolsót betöltik a hirdetések) efféle témájú cikkek töltenék meg, bizvást állíthatnánk, hogy ebből a médiumból az elit tekint az elitre. A nézőpont még a hatalmi eliten belül is szűkíthető, ugyanis ismerjük a lapkiadó-szerkesztő személyét. (Már amilyen fokig ismerhető bármely történeti személy – talán helyénvalóbb lenne a „tudunk róla ezt-azt” kevésbé tudományos, de az igazsághoz mégis hívebb¹² kifejezésével élni.) *Bruck P. Pál* az 1909-ben debütáló 164

¹² A történetírás igazságértelmezésével könyvek sora foglalkozik, ennek megfelelően most illőbb beérnem azzal a megjegyzéssel, hogy az igazság szót bevett, némileg talányos, de csöppet sem filozofikus értelemben használom.

tagú városi képviselő-testületnek még nem volt tagja (ezért is tarthatta fenn eleinte az újság függetlenségének a látszatát), ellenben 1913-tól már személyesen is szerepet játszhatott a városatyák buzgó társaságában, mint vagyoni sorrendben (laptulajdonosként törvényileg megkettőzött jövedelemmel) a 45. virilis képviselő. (Az első tizből nyolcan, így a lista élén álló *Dukai Mátyás János* is a földbirtokukból származó bevétel alapján nyertek belépést az ekkor még csak virtuális városháza tanácstermébe – ideiglenesen a Nagyvendéglőbe.) A *Kanizsai Újság* hátlapjának felén azonban kezdettől az ő hirdetési terpeszkedtek, amelyekből kiderül, hogy a derék lapszerkesztő a minden napokat kevésbé a közszolgálat nemes munkájával, mint a neve alatt futó kereskedelmi lerakat (imakönyvektől a cséplőgépig bármit be lehetett nála szerezni) jövedelméből finanszírozta.

A közgyűlés számszerűen és vagyoniilag mindenképpen súlyosabb része azokból a gazdákból állt, akik anyagi okokból nemcsak a városháza-építést szavazták le, hanem 1911-től a községgé való visszaalakulást is követelték, miközben pártállás tekintetében hagyományosan függetlenségi-ellenzéki nézeteket vallva több cikluson át biztosították Lovászy Mártonnak az országgyűlési mandátumot. Ha ezt figyelembe vesszük, akkor joggal sejthető, hogy az időnként kormánypárti hangnemben megszólaló, kereskedő által szerkesztett, a városiasodás iránt már-már gátlástalanul lelkesedő *Kanizsai Újság* az elit tevékenységét viszonylag elszigetelt nézőpontból figyelte és bírálta. Ez a szeparáció azonban nyomban relativizálódik, amikor a beloldalakra száműzött bulvárhírek szerzőjének szemszögét kíséreljük meg azonosítani.

A hír-hierarchia

Ha a magyar sajtótörténetben fejlődéstörténetet látunk megtestesülni, akkor a *Kanizsai Újság* evolúciós helyzetéről azt kell megállapítanunk, hogy (természetesnek tűnően) a fővárosi ritmushoz képest fáziskésés jellemzi. A hetilap (amely egy rövid időszak erejéig hetente kétszer, a piacnapokon, csütörtökön és vasárnap is megjelent, egyébként pedig csak vasárnap) szerkezetére nézve az ún. pulitzeri fordulat¹³ előtti fejlődési szakaszt tükrözi, amely a magyar sajtótörténetben a *Pesti Hírlap* megalapítását (1878) megelőző évtizedeket jelenti, fővárosi nézetből legalábbis. A *Kanizsai Újság* többnyire szerzői név nélkül közölt cikkei élén mindig egy „nevelő” szöveg állt, amelynek tematikája a városi közügyek palettájáról származott, illetve abból a körből, amit szerzője vagy szerkesztője közügynek vélt. Emögött persze egy sajátos

¹³ Az amerikai sajtótörténet nyomán pulitzeri fordulat alatt azt a szemléleti váltást értem, amikor „a legtágabban értett szórakoztatás került a sajtóműfajok hierarchiájának élére, s ezzel megnyílt az út a tömegsajtó kialakulása előtt”. Buzinkay, 2005, 2. (fejzettszámolás szerint – netes forrásról van szó).

közérdek- és közvélemény-felfogásnak kellett állnia, amelynek centrumát a közgyűlés és a városi tanács perspektívájába besorolható témák képezték (a telefon és a villanyvilágítás bevezetése, a járásbíróóság iránti kérelem beadása, a közművesítés és aszfaltozás problémái, a település közigazgatási státusáról folyó viták stb.) – ezek esetenként természetesen a kormányzó eliténél szélesebb körű érdeklődésre is számot tarthattak, de éppenséggel hidegen hagyhatták a közgyűlés jó részét is. (A tehetős gazdák ugyanis rendszeresen elleneztek az infrastrukturális beruházásokat, amit talán érdekeik „falakon kívüli” volta is okozhatott. A vezető rétegben kirajzolódó törésvonalak kérdésének fejtegetése azonban egy másik dolgot tárgyat képezné.) A tabloid típusú beszámolók a szépirodalmi igényű, olykor Mikszáth vagy Krúdy tol-lából származó tárcarovat után következtek, a belíven. A legtöbbször a lakonikus *Hírek* címmel bevezetett szövegsorozat mindegyik darabja alkalmas erkölcsi-ideológiai vagy hatalmi preferenciák kitapintására, ám bennünket ez alkalommal nem a kapcsolatrendszer felvázolására kiválóan alkalmas társasági beszámolók (ki melyik egyesület estélyén jelent meg, mennyi pénzzel támogatta az eseményt stb.), szabadságot és árverési közlemények kötnek le, hanem az ezen írások közé rendszertelenül beékelődő bulvárhírek.

A tabloidok ilyen alulértékelésének szabálya már az 1909-es, második évfolyamban meglazult. Egyes, többnyire szélesebb, leginkább megyei nyilvánosság elé kerülő esetek ugyanis, kinőve a *Hírek* rovat kereteit, rögtön a tárcát követték, kiemelve-eltávolítva. Mintha az emlegetett pulitzeri fordulathoz felfokozott ütemben érkezett volna meg a *Kanizsai Újság* – vagy az üzleti érzékkel bizonyára kellő mértékben megáldott nagykereskedő-szerkesztő meglátta a példányszámnövelés egy lehetséges útját. E változással egyidejűleg a cikkek címadási stratégiája is módosult, „szenzációsabbá” vált. A tömör és érdektelen *Tűz*, *Baleset*, *Bicska* stb. témamejelöléseket felváltotta a hiperbolikus, a történet jelentőségét túldimenzionáló beharangozó, mint például a már idézett *Revolver és vasvilla. Merénylő cigány* (1909. október 2.), azaz az olyan címadás, mely az olvasói figyelem pavlovi reflexeit a megfelelő kulcsszóval szándékozik kiváltani, és nemritkán enigmatikusra kurtított tömönatokkal operál.

A szereplőválasztás

Minekutána szereztünk némi tudást a városka lakosságának foglalkozási és életmódbeli sajátosságairól, és ezeket a szempontokat a szerkesztőre nézve is konkretizálhatjuk, a társadalomtörténész forráselemzői gyakorlata arra ösztönöz, hogy a bulvárhírekben szereplő történetek szereplőválasztásának nyitját a közismert társadalmi oppozíciók körében keressük. Azaz, hogy a bulvárhírek közreadásában testet öltő szituáció feladójának társadalmi státu-

sában találunk magyarázatot – amikor a hipotetikusan a polgári közephez sorolható szerkesztői nézőpont a rivális társadalmi rétegekhez tartozókat avatja a meglehetősen konkrét adatokat közlő beszámolók alanyaivá.

Ez a feltételezés esetünkben egyszerre helytálló és félrevezető. A szinte kizárólag a „*pszichodráma-botrány*”¹⁴ típusába sorolható hírek hőseinek egy része ugyanis igazolja az osztályellentétekre, a tudatos, irányított szegregációra irányuló szerkesztői-szerzői szándék meglétét, lévén e hősök igen gyakran az alsóbb rétegekből származók – cselédek, napszámosok, tanoncok, segítők, munkások, béresek, a kézműipar képviselői. Elméletünk azonban sovány magyarázatnak bizonyul, ha további, riválisnak tételezett csoportok képviselőit találjuk a botrányhős szerepében. A hagyományosan úri középosztálynak nevezett réteg, amely elvileg (legalábbis a már annyiszor cáfolt kettőstársadalom-elképzelés szerint) szemben áll, de minimum elkülönül a polgári közepként körülhatárolható rétegtől, szintén gyakran ad szereplőket e pszichodramákhoz – ők viszont már-már kizárólagosan az áldozat funkcióját töltik be, akárcsak az elvi rivális polgárság. A velük összefüggő történetekben bőven találunk csalást, rosszindulatot, rágalmazást – a középosztály képviselői (jegyzők, hivatalnokok, tanárok, kereskedők, kisebb gyárak vezetői stb.) azonban sohasem állnak a Rossz oldalán, és ha ártatlanságuk veszélybe kerül is, hamar tisztázódik.

Ekképp azt a korántsem újszerű következtetést vonhatjuk le, hogy azok a határvonalak, amelyek a dualizmus korabeli Magyarország társadalmát osztályok mentén élesen szétválasztják, partikulárisan, helyi szinten *leértékelődnek*, és más szabályoknak adnak elsőbbséget.

Ezt a meglátásunkat támaszthatja alá az a tapasztalat is, amely a polgári középosztályt felülről veszélyeztető és egyszersmind mintaadó rétegek bulvárszereplését summázza. Az *arisztokrácia* vagy a *nagypolgárság* ugyanis teljesen érdektelennek tetszhet a helyi erkölcsi kódex fenntartásának, átírásának művelete számára – ők elvéve szerepelnek. Szinte csak egyetlen képviselőjükről olvashatunk több ízben is: Bács-Bodrog mindenkori főispánjával időközönként megessenek bulvárkolumnákba illő történetek – de hogy! alacsony rendű alkalmazottja meglöpi, ám a főispán villámgyorsan és példaszerűen megoldja a problémát (1909. március 21.); botrányéhes újságírók dorbézolással vádolják, amely vádról természetesen hamar kiderül, hogy pusztán rágalom (1909. február 14.) stb. Újságunk egyébként az arisztokrácián túl az uralkodóházra is meghatott tisztelettel tekint: Ferenc Ferdinándról és nejeéről

¹⁴ A tipológia *intézményes-, sztár- és pszichodráma*-típusokba sorolja a médiabotrányokat. A pszichodráma-botrány a „közönséges” embert formálja sztárrá, és amellet, hogy természetesen figyelemfelkeltőnek kell lennie, főhőse annak a sztereotíp szerepnek lesz a betöltője, amelyet a történet fajtája számára lehetővé tesz. Vö. Lull–Hirnerman, 1997, 22.

csak olyan híreket közöl (ráadásul a bulvárhírektől egyértelműen elkülönítve), amelyek a trónörökös pár magyarokkal szemben tanúsított lojalitását vagy diplomáciai rátermettségét példázzák.

Összegezve tehát: ha a helyi sajtó bulvártörténeteinek szerkesztőerejét elsősorban a legáltalánosabb szociális kategóriák viszonyaiban keressük, korántsem biztos, hogy kielégítő magyarázatot találunk az erkölcsi kódexet fenntartó-formáló rítusok elemeire. Olvasási tapasztalatunk ugyanis (más kutatások következtetéseivel összhangban) azt sugallja, hogy e kategóriák jelentősége és jellegzetességei *lokálisan* jócskán deformálódnak. Ez a meglátásunk azonban csak azt az újabb általánosságot támasztja alá, miszerint a generalizáló szerkezetek kényszerűen nagymérvű elvonatkoztatás eredményei – azaz sosem állják ki a „valóság” próbáját idealizált, tiszta formában.

Egy rugalmasabb kánonalkotó elv keresése

Az új kultúrtörténet hagyományaihoz híven talán kecsegtet némi eredménnyel, ha a helyi normákat karbantartó rítus mozgatójaként a következőkben a bulvártörténetek *narratív felépítésére* koncentrálnak. A keresés illetően irányát nem csupán az új kultúrtörténet eljárásmodjai felől ítélni lehetjük jogosnak, hanem a médiabotrányok és a mitikus történetek narratív „küldetésében” azonosságokat leelő eszmefuttatások alapján is. Ezek szerint a történetmondás e két hagyománya (a mitikus és a sajtóban fellelhető) azonos funkcióval bír. Ezek „az elbeszélő formák ugyanis jóval többek, mint irodalmi alkotások: kész keretet nyújtanak az embereknek ahhoz, hogy miként lássák a világot, éljék az életüket”.¹⁵ A meglátás a narratív pszichológia által is osztott feltételezésen alapul, miszerint minden közösségnek birtokában van egy *történetséma-készlet*, amely bármely eseményre alkalmazható, sőt alkalmazandó – e sémák nélkül ugyanis nemcsak nehezen férhetünk hozzá a velünk történetek jelentéséhez, de világunkat sem vagyunk képesek az élethez feltétlenül szükséges rendben látni, egyszerűbben szólva: eligazodni a világban. A média által közzétett elbeszélések „akkor a leg-sikeresebbek, ha az adott új információt képesek oly módon megfogalmazni, amely megfelel az olvasó birtokolta narratív konvencióknak”.¹⁶

Ha munkahipotézis gyanánt elfogadjuk ezt a „történetkényszert” mint a normaalkotó bulvárhírek formáit alapvetően meghatározó elvet, a norma helyi sajátosságainak nyomán követéséhez azt kell megfigyelnünk, hogy a történetkészlet mely elemei jellemzik a hírszerkesztést, vagyis melyek azok a történet- és szereplőtípusok, amelyek jellemzően (leggyakrabban) előfordulnak a tabloidnarratívákban. Mellőzve most a részletes beszámolót arról a hosszadalmas olvasási folyamatról, amely e sajátos történettípusok összegzéséhez vezetett, lássuk, miféle sztoriválogató eljárás szolgál a helyi sajtó normatív rítusainak az alapjául.

¹⁵ Bird–Dardenne, 1997, 347.

¹⁶ Uo. 346.

Történetkatalógus és törvénykönyv

Minekutána egyetlen közösséget sem tekinthetünk abszolút módon homogénnek, legalábbis kulturális kódjait illetően, feltehető, hogy az erkölcsi szabályrendszer, amelyben a közösség osztozik, és amelynek újabb és újabb kinyilatkoztatásával egységesebbé kovácsolódik, korántsem egynemű. Ha mindenki ugyanabból a szemszögből értékelné bizonyos tetteket, sem vitára nem kerülne sor, sem az ismételt megerősítésre nem lenne szükség. Ennek a gondolatnak a mintájára azt is kijelenthetjük, hogy a média által „rendezett” erkölcs-szertartásokban más-más normahagyományok elevenednek fel, szűnnek meg, alakulnak át. Így lehetséges, hogy a gyakorlati tudáshoz, életben való eligazodáshoz segítő botrányelbeszélések egyszerre több történetsemát követnek, gyakran egymással ellentétes irányúakat.

A *Kanizsai Újság* hatévi bulvártermésének az átvizsgálása során arra az eredményre jutottam, hogy van egy középponti történetmag, amely köré a különböző, többnyire egymás variánsának tekinthető történet szerkezetek gyűlnek. Természetesen vannak e témától gyökeresen különböző narratív sémák is, de ezek inkább mellérendelő, mintsem ellentétes viszonyban állnak az általam centrálisnak vélt fókusszal.

Ez a történetmag nevezetesen az *identitás birtoklásának* a kérdése, az „ura vagyok-e magamnak”, „azonos vagyok-e magammal” összetett problémájáé. Önmagunk megtalálása (szerepként, szociális értelemben is) régi és ismert történetsemákat produkáló téma; a belső úton haladás metaforikus elbeszélése számos variációban létezhet, amely variációk nem függetlenek az identitás, az ún. ömagaság értelmezésétől. Az a szabálykönyv, amibe a helyi sajtó a bulvárhírek rítusával beavatja olvasóját, feladata betöltésének érdekében igen egyszerűen fegyelmez – az identitás elvesztésének negatív kicsengésű történetei arra intenek, hogy *mindenki legyen ura magának*, töltsé ki maximálisan társadalmi öntőformáját, mert különben kivettetik a közösség kebeléből. A rend felbomlását leggyakrabban az önmagukat ilyen vagy olyan értelemben nem uralók okozzák, a történetvariációkat pedig az identitásbirtoklás mértéke szabja meg. Az alábbiakban e történetvariációkról szeretnék áttekintő listát adni, olykor egy-egy példával illusztráltan.

a) Az elveszett identitás

Önmagunk elvesztése olyan eset, amely a legsebesebben kiteszít a közösségből. Az, aki nem azonosítható, bármilyen váratlan cselekedetre képes, márpedig a kiszámíthatatlanságot a *Kanizsai Újság* bulvárhíreiben lefektetett szociális rend szigorúan törvényen kívül helyezi. A tudósítások közül éppen ezért számosnak a hősei az örültek, akik a történetekben eklatáns módon példázzák az azonosíthatatlantól való jogos félelmet: „*Rendőri bír.* Apró János

magyarkanizsai elmebeteg, kinek az a mániája, hogy adósai nem fizetnek neki, december 7-én reggel a piacon több békés polgárt megfenyegetett, és midőn a rendőrök őt megfékezni akarták, azokat is fenyegette a kezében levő baltával. A megvadult elmebeteg sikerült egy rendőrnek lefogni, és ártalmatlanná tenni.” (1909. január 10.)

A cím még a hírszerkesztési mód kezdeti fázisának felel meg. A narratív felépítés azonban már számos olyan jellegzetességet rejt magában, amely általánosnak mondható. Ilyen például a *nevek pontos közlése*, a *nyílt helyszín* említése – mintha a normaszegésnek a publikum, a városi közösség előtti megnyilvánulása különösen súlyossá tenné a hallgatólagos etikai kódex felrúgását. Ugyanakkor csökkenti az elbeszélő felelősségét is, hiszen úgy fest, a szabályzat megszegését nem ő teszi a sajtó kirakatába; a szabálytalankodó szándékosan nyilvánítja ki törvénytelenkívüliségét. A történet zárása is szokásos: a szöveggel történő bebörtönzés jogosságát az explicit rend őrzői szentesítik.

b) *A korlátozott identitás*

A helyi sajtónak és elképzelt olvasóközönségének a normálisról alkotott szabályzata azokat is törvényen kívül helyezi, akik identitásuknak (legyen az lélektani vagy szociális természetű) csak töredékével rendelkeznek. A bulvárhírek jelen olvasata szerint három jól kirajzolódó csoport képviselői azok, akik töredék-identitással rendelkezve felfüggeszthetik az élet rendszerű folyását, és potenciális megütközést¹⁷ kelthetnek a szabálykövetőkben: a *gyerekek*, az *öreg*ek és az (ideiglenes „munkafogalommal” élve) *alávetettek*. Az idősek a rend „időzített bombái”: bármelyik pillanatban képesek balesetet okozni, könnyű prédái a csalóknak, és gyakran vesztek el identitásuk maradványát is – válnak elmeháborodottá. A teljes értékű anyagi-személyes cselekvőképesség hiánya is labilitást okoz. A tabloidrovat történetei ezért gyakran mesélnek megesett cseléd lányokról, erőszakoskodó napszámoslegényekről, balesetet szenvedett gyári munkásokról. E csoportok persze nem csupán a helyi normák szerint ingáznak a szabályos és szabálytalan világ között – a kortársak jó része, illetve az ő elődeik és utódaik is távolságtartással viseltet-

¹⁷ Megütközést emlegetni a botrányok kontextusában a lehető legtermészetesebb dolog, de legalábbis a nyelvtörténet által támogatott gondolat. A *botrány* szó jelentésének eredetét kutatva azt az információt kapjuk, hogy azt az 1506-ban (szentírási szövegkörnyezetben) először adatolt *botránkoz*ik ige tájékán kell keresnünk. A 'botlik', 'ütközik' értelemben használt szó főnevesült alakja, a *botrány* a nyelvújítás terméke (1833), de a nyelvészek későbbi adatot is találtak a *botrány* eredeti, *botránk* formájára. (TESz I.) Összegezve: a botrány már a kezdetektől erkölcsi vonatkozású helyzetre vonatkozott – a vele fordított ógörög *skandalon* ('bot') szóval megegyező módon. (Császi, 2002, 40.)

tek a marginális társadalmi rétegek iránt. A „senki földje” mint veszélyzóna ráadásul földrajzilag is érvényes, ahogyan azt a tanyavilágban megégett sötét és perverz tettekről (apagyilkosság, lányrablás, vérfertőzés stb.) hírt adó elbeszélések tanúsítják.

A manapság is leghajmeresztőbbnek tűnő történetek mégis azokat az eseteket stilizálják szinte horrorisztikussá, amelyeknek gyerekek a főhősei. Szinte előre tudjuk: ha akad egy gyerek, aki pl. napszámos szülei miatt eleve veszélyeztetett, miközben a tanyavilág lakója, az biztosan összefut a texasi láncfűrész helyi megfelelőjével, magára gyújtja a házat, megvadult háziállatok tépik szét, avagy önnön kezével kreál társai számára iszonyú véget, akárcsak az alábbi történetben: „*Gyermekek borzalmas játéka*. Borzalmas és kegyetlen játékot eszeltek ki a Sümeg mellett lévő Mária-tanyabeli gyermekek, mikor elhatározták, hogy ők is disznóölősdit fognak játszani. A négy éves kis Major Máriát, Major János béres gyermekét tették meg disznónak. Egy tizenegy éves fiú volt a hentes. A gyermekek a kisleányt földre teperték. A hentes egy kést lopott ki a konyhából, és azzal a kis Major Mária nyakába szúrt. Egy másik gyerek pedig edényt tartott a kiömlő vér alá. A szerencsétlen gyermek a nagy vérvesztéstől elájult. Ekkor a disznóölés második része, a perzselés következett. A gyermekek szalmát hordtak össze, és azt halomra rakták a kis Mária felett. Azután a szalmát meggyújtották, és lázas kíváncsisággal várták, hogy mikor pörkölődik le a disznó. Közben majorbeliék észrevették a gyermekek különös játékát. Nagy rémülettel tudták meg, hogy a szalmahalom alatt egy kisgyermek ég. Azonnal kimentették Major Máriát a szalmazsarátnok közül, de már késő volt. A kis gyermek teljesen összeégett, úgyhogy rövid időn belül meghalt. Az ügyészség szigorú vizsgálatot indított a gondatlan szülők ellen.” (1913. szeptember 21.)

c) Az időszakos identitásvesztés

Újabb történetvariációt jelenthetnek az identitásprobléma témájára azok az elbeszélések, amelyekben leginkább az alkohol, a pénz vagy egy másik személy iránti szenvedély (szerelem, gyűlölet, irigység stb.) veszi át a hatalmat a pszichodráma hőse felett, s egy időre szertefoszlatja az önuralom racionálisan parancsoló erejét. A szenvedély okozta „féktelenség” ambivalens megítélése (az ilyen hősök gyakran áldozatként kerülnek a lokális erkölcs törvényének sáncain túlra) jelzi a felelősségnek az identitáshoz való kapcsolását.

d) Az identitás felszámolása

Hetilapunk hasábjain oly gyakran szerepeltek öngyilkosságot elbeszélő történetek, hogy már-már azt hihetnénk, hogy nemcsak a környék, de a megye összes ilyen esetét közölték. Nyilván tévedünk: a tágabb földrajzi környezet biztosította hírtermést erősen megrostálta az a szerkesztési eljárás, amely

az önmaguk megsemmisítésére rendkívüli erőfeszítéseket tevő alakokra volt különösen érzékeny. Az efféle hírek gyakorisága ugyanakkor azt a feltételezést engedi meg, miszerint az öngyilkosoknak semmi esetre sincs helye a normában, ami nem meglepő, mivel a helyi szabálykönyv paragrafusai maguk is egy széles körű kulturális alkotmánynak az elveit követték.

Elismerve, hogy e dolgozat létrehozásának makulátlanul tudományos indokai mögött a pusztá szórakozás léha reménye is megbúvik, íme egy kevésbé szokványos történettöredék az identitás megsemmisítéséről, melynek hőse, Faragó István napszámos (!) ittas állapotban meglőtte magát, mert felesége elhagyta. A delikvens a kórházban feküdt eszméletlenül, mikor testvére meglátogatta: „Ekkor bátyja a holtak vélt öccse ágyánál letérdelt, és imát mondott lelki üdvéért, de alighogy ezt tevő – az öngyilkos – ágyában felült és cigarettára gyújtott, mire bátyja hirtelen megijedt, de lélekjelenlétét nem vesztve el, azt kérde öccsétől, hogy miért követte el tettét. Mire az öngyilkos újra eszméletét veszíté. Másnap reggel az öngyilkost a szegedi köz-kórházba szállították, hogy műtét útján a golyót fejéből eltávolítsák. Állapota reménytelen.”¹⁸ (1913. május 25.)

e) *Az elrejtett identitás*

Ide azokat a narratívákat soroljuk, amelyek egy csalásból, szélhámosságból szönek erkölcsnemesítő bulvárhírt. E megtévesztéstörténetek előzménye mindig egy hamis identitáscsere, amelynek eredményeként (hisz a társadalmi rend egyik fő tartóoszlopa a hit, miszerint mindenki azonos önmagával – pontosabban egy névvel és/vagy státussal) a közösség áldozattá válik. A média által artikulált erkölcs szigorúan bünteti az identitásukat leplező csirkefogókat – minden esetben bűnösnek nyilvánítja őket, majd a bulvárhírek lángpallosával száműzi a társadalmi paradicsomból.

Az identitástörténetek előbbi tipológiája természetesen korántsem tekinthető végesnek és teljes körűnek. Felsorolásunk csupán az olvasatunkban jellemzőnek ítélt sémákat tartalmazza. A katalógust illetően, végezetül mindenképp szükséges két további tanulságról is szólni. Egyrészt hangsúlyoznunk kell a történeteknek azt a sajátosságát, amely *egymásba vegyülésük* tapasztalatában mutatkozik meg: ahogyan a most idézett elbeszélések is tanúsítják, nemigen lehet dolgunk olyan sémával, amelybe ne szűrődne be egy másik. Ez arra a belátásra sarkall bennünket, hogy kétségbe vonjuk az áttetszően tiszta típusok létezését. Másrészt megfigyeléseink szerint még a legrövidebb elbeszélést is áthatja egy olyan szabályszerűség, amely a narratíva

¹⁸ Mellesleg a szóban forgó hetilapnak további és számos történeti adnak alapos indokot arra, hogy a Rejtő Jenőnek tulajdonított művészi kreativitás eredetiségét újra-, és egyben leértékeljük.

belső rendjére vonatkozik, mi több, megszabja a történet kötelező elemeit. Ez a narratív protokoll pedig igencsak hasonlít a *társadalmi dráma* korábbiakban említett fázisaira, csak épp az eset rendjére, nem a narratíva egészére alkalmazva. Ha egy pillanatra visszatérünk az itt idézett disznótor-sztorizhoz, fölismerhetjük benne 1. a *törés* bejelentését és elbeszélését (lásd az exozíciót és az eseménytörténetet); 2. a *krízist* (a felnőttek felfedezik az esetet – azaz nyilvánosság elé kerül); 3. a *helyreállítás* irányába tett kísérletet (megpróbálják megmenteni a kislányt), végül 4. az *elkülönítés* erőfeszítéseit (a büntetőjog belépése zárja a történetet). Ezek az elemek minden történetben szerepelnek, sorrendjük azonban változhat.

Felülírás és megerősítés

Az elbeszélésekből kirajzolódó normajavaslat a médiarítusok alaptermészetéhez híven egyszerre mutatja a már bevett szabálykönyv megerősítését célzó szándék jeleit, és egy vagy több új morális paradigma befolyását. Az előzőre példaként azokat a történeteket idézhetjük, ahol az igazságszolgáltatás archaikus útját jelöli tilalomfa. Konkrétan a „virtuskodásnak” nevezett esetek közzétételéről van szó, amely, gondolhatjuk gyakorisága láttán, hagyományos és bizonyos mértékig elfogadott szertartásként szabályozta a paraszti társadalom erőviszonyait. (A bicskával, bottal vagy puszta kézzel vívott kétszemélyes küzdelem a híradások szerint csak a mindenféle rangú és rendű parasztleányek körében dívott, és kizárólag köztéren.) A hetilap sugallta normák tehát nem túrték meg az ügyek „polgáriatlan” és privát megoldását, amit az is jelez, hogy az efféle történeteket kivétel nélkül a rend erőinek közbelépése zárja.

Az esetenként a régít felülíró média-szabálykönyv azonban a szintén sűrűn használt „idegenség” (ismeretlen-váratlan-kiszámíthatatlan, tehát gonosz) történetsémát alkalmazza, amikor a technika világának társadalmi jelenlétéről tudósít. Ezekhez az elbeszélésekhez általában két színteret rendel: a gyárat és a pályaudvart. Se szeri, se száma a félelmetes modernitás, a befolyásolhatatlan gépek univerzumában történő balesetkrónikáknak (az acél itt morálisan is hideg): a levágott testrészek, a roncsolt koponyák csak úgy záporoznak, a vér csak úgy bugyog ezekben az elbeszélésekben. A technikát különösen kegyetlennek ábrázoló eljárás, vélhetjük, a virtuskodással ellentétben a meglévő normáknak kíván érvényt szerezni, miközben ismerőssé „meséli” az ismeretlent – a modern világot a Rossz pólusához közelíti.

Felületes vizsgálódásunk végére érve, ha mást nem is, de azt talán megállapíthatjuk, hogy ha a médiabotrányokat és köztük a bulvárhíreket a *kulturális szociológia* meglátásai nyomán *szimbolikus rítusok*ként értelmezzük, olyan módszert nyerhetünk, amely nemcsak a kortárs médiakutatók kezében válhat

arannyá, de egy történész-barkács munkaeszközeként is haszonnal forgatható. A narratológiával karöltve ez a módszer újabb nézőpontot kínál a sajtó történeti vizsgálatához, és ha forradalmian új ismeretekkel nem is kecsegtet, hozzáférhetővé teheti például azokat a kódexeket, amelyek a múlt közösségeit áthatva egykor támpontokat nyújtottak a társadalmilag helyes (értsd: elfogadható) cselekvéshez – ismerőssé, barátságossá és belakhatóvá maszkírozták a folyton változó világot.

Források

Kanizsai Újság 1909–1914

ZTL 1908: *Magyarkanizsa város iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek* 1909–1914. Zentai Történelmi Levéltár, F 0.04-es fond.

Irodalom

- Bird, S. Elizabeth 1997: What a Story! Understanding the Audience for Scandal. In: Lull, James–Hinerman, Stephen (ed.): *Media Scandals*. Polity Press, Cambridge–London. 99–121.
- Bird, S. Elizabeth–Dardenne, Robert W. 1997: Myth, Chronicle and Story: Exploring the Narrative Qualities of News. In: Berkowitz, Dan (ed.): *Social Meanings of News. A Text-Reader*. SAGE Publications. Thousand Oaks etc. 333–350.
- Buzinkay Géza 1997: Bulvárlapok a pesti utcán. In: *Budapesti Negyed* 2–3. http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/16_17/buzinkay.html
- Buzinkay Géza 2000: A magyar sajtó története 1849-től 1948-ig. In: Kókay–Buzinkay–Murányi: *A magyar sajtó története*. MŰOSZ, Bp. 105–200.
- Buzinkay Géza 2005: A bűnügyi hír, a riporter és a rendőr. In: *Budapesti Negyed* 1–2. http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/47_48/buzinkay.html
- Császi Lajos 2001: A média szimbolikus ceremóniái. In: *JEL-Kép* 1. 3–17.
- Császi Lajos 2001b: A rituális kommunikáció neodurkheimi elmélete és a média. In: *Szociológiai Szemle* 2. 3–15.
- Császi Lajos 2002: A populáris média rítusai: pletykák és botrányok. In: *Tabula* 1. 32–53.
- Ettema, James Stewart 1997: Press Rites and Race Relations: A Study of Mass Mediated Ritual. In: Berkowitz, Dan (ed.): *Social Meanings of News. A Text-Reader*. SAGE Publications. Thousand Oaks etc. 457–482.
- Gyáni Gábor 1995: Elkülönülés és egységesülés. Szegregáció és egyesületek a dualizmus kori Vásárhelyen. In: Mikó Zsuzsa (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom* 4. Debrecen, 181–191.

Kolozsi Tibor 1973: *Szabadkai sajtó*. Életjel, Szabadka

Lull, James–Hinerman, Stephen 1997: The Search for Scandal. In: uők (ed.): *Media Scandals*. Polity Press, Cambridge–London. 1–33.

TESz: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Akadémiai, Bp., 1967

Thirring Gusztáv (szerk.) 1912: *A magyar városok statisztikai évkönyve I*, Bp.

